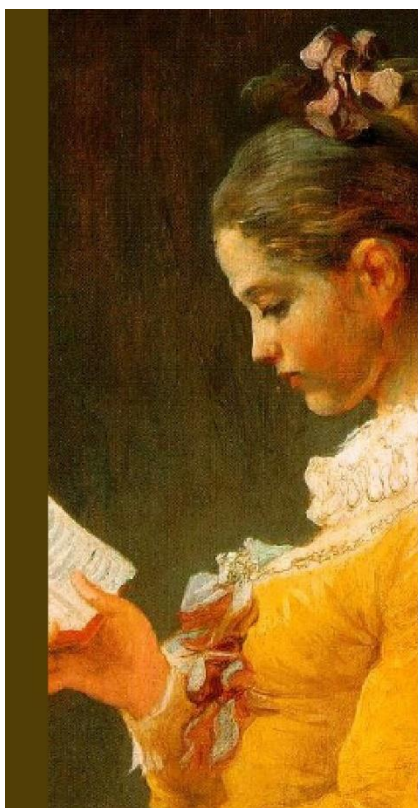

Bijlage bij het hoorcollege *Overspelige vrouwen*

OVERSPELIGE VROUWEN

EEN HOORCOLLEGE OVER
DESPERATE HOUSEWIVES IN
DE WERELDLITERATUUR

door Maarten van Buuren

Inhoudsopgave

[Maarten van Buuren](#)

[College 1. Mme de la Fayette: De prinses van Clèves](#)

[H1. Madame de Lafayette](#)

[H2. Liefde en hartstocht](#)

[H3. Hartstocht](#)

[H4. Jaloezie](#)

[College 2. Nathaniel Hawthorne: De rode letter](#)

[H5. Historische roman](#)

[H6. Remorse](#)

[H7. Roman uit 1850](#)

[H8. Roman uit 1640](#)

[College 3. Gustave Flaubert: Madame Bovary](#)

[H9. Realisme](#)

[H10. Het groteske](#)

[H11. Bovarysme](#)

[H12. pleen en Ideaal](#)

College 4. Lev Tolstoj: *Anna Karenina*

H13. Karakterisering

H14. weeluik: het land

H15. weeluik: de stad

H16. Overspel als ideologische functie

College 5. Theodor Fontane: *Effi Briest*

H17. Klassieke tragedie

H18. Realisme

H19. Symbolisme

H20. Orde van het discours

College 6. Louis Couperus: *Eline Vere*

H21. Eline's neurose

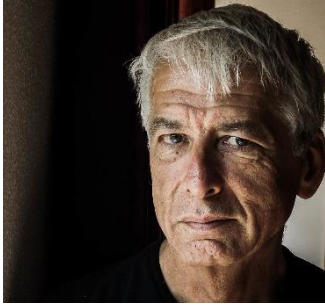
H22. Temperamenten

H23. Degeneratie –regeneratie

H24. Decadentie

Colofon

Maarten van Buuren

Prof.dr. Maarten van Buuren is emeritus hoogleraar Franse taal- en letterkunde. Hij studeerde Frans en Nederlands aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1986 promoveerde hij aan het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap in Nijmegen op een proefschrift over de metaforiek in *Les Rougon-Macquart* van Emile Zola. Hij is gespecialiseerd in literatuurtheorie en Franse literatuur uit de 19e en 20e eeuw. Hij is tevens essayist, vertaler en auteur van diverse werken, zowel fictie als non-fictie.

Synopsis van het hoorcollege *Overspelige vrouwen*

College 1. Madame de Lafayette: *De Prinses van Clèves*

H1. Historische novelle

Madame de Lafayette schreef haar romans in de marge van haar politieke en culturele carrière. Ze was een *grande dame* aan het hof van Lodewijk XIVe en een *précieuse de la plus haute volée*. *De Prinses van Clèves* (1678) is een hoofse roman. De hoofse stof wordt waarschijnlijk gemaakt door de historische situering. Het verhaal speelt zich af in 1558 – 1559 aan het hof van Hendrik II. Huwelijken vormen een belangrijk onderdeel van de internationale politiek.

H2. Liefde en hartstocht

Mll. de Charles trouwt, amper vijftien jaar oud, met de prins van Clèves. Ze is opgevoed in de overtuiging dat liefde betekent: hoofse liefde, dat wil zeggen een *amour de connaissance*, berustend op hoogachting, respect en duurzaamheid. Corneille had de hoofse liefde verbeeld in zijn toneelstukken. Deze liefde voelt de prinses voor haar echtgenoot. Dan ontmoet ze de hertog van Nemours. Ze bloost, hakkelt, struikelt. Ze is zichzelf niet langer meester. Is liefde dan iets anders dan Corneille haar had voorgehouden? De prinses moet erkennen dat hartstocht bezit van haar neemt. Haar leven raakt ontwricht. Racine verbeeldde de *amour d'inclination* in zijn toneel. De prinses houdt vast aan een corneliaans ideaal in een wereld die geregeerd wordt door de wetten van Racine. Hierin schuilt de tragische dimensie van de roman.

H3. Hartstocht

Hartstocht stond aan het eind van de XVIIe eeuw in het centrum van de belangstelling. Descartes schreef in zijn *Passions de l'âme* (1649) dat hartstochten – aandoeningen van de ziel – genezen konden worden door het denken, het *cogito*. Dit is het referentiekader van de prinses. Ze zet haar luciditeit in als wapen tegen haar hartstocht. Maar het wapen is machteloos. De remedie van dokter Descartes werkt niet. De leer van de hartstochten stort ineen en daarmee ook de grondslag van deze leer: het *cogito*. De prinses ontdekt dat de waarheid niet is: 'Ik denk dus ik ben', maar: 'Ik voel dus ik ben'. In *De prinses van Clèves* wankelt niet alleen een vrouw, maar een heel wereldbeeld.

H4. Jaloezie

Is liefde alleen mogelijk als de geliefde onbereikbaar is door een verbod? Verdwijnt liefde als het verbod wordt opgeheven en de geliefde bereikbaar wordt? Dit is het dilemma waarvoor de prinses wordt geplaagd als haar echtgenoot sterft en ze vrij is om te trouwen met de man van wie ze houdt. Ze wijst het aanbod van de hertog af. Ze doet dat om hun liefde in stand te houden. Tenslotte trekt ze zich terug in het klooster. Haar liefde voor de hertog vergeestelijkt. Zo groeit ze uit tot een martelares van de hoofse liefde.

Literatuur

La princesse de Clèves, Madame de Lafayette, Garnier Flammarion, Parijs, 1966 (1678)

Adam, Antoine, *Histoire de la littérature française au XVIIe siècle*, IV, Domat, Parijs 1954

Descartes, René, *Les passions de l'âme*, in: *Oeuvres philosophiques III*, Garnier, Parijs 1973

Doubrovsky, Serge, 'La princesse de Clèves: une interpretation existentielle', in: *La Table ronde* 138, juin 1959, pp.36-51

Levillain, Henriette, *La princesse de Clèves de Madame de Lafayette*, Gallimard, Parijs 1995

Poulet, Georges, 'Madame de Lafayette', in: *Etudes sur le temps humain I*, Plon, Parijs 1950, pp.122-132

Rousset, Jean, 'La princesse de Clèves', in: *Forme et signification*, Corti, Parijs 1989, pp. 17-44

College 2. Nathaniel Hawthorne: *De rode letter*

H5. Historische roman

De rode letter stemt overeen met de historische werkelijkheid. Personen en plaatsen hebben werkelijk bestaan, gebeurtenissen hebben werkelijk plaatsgevonden. Alleen de drie hoofdpersonen en het overspel zijn fictief. Het verhaal concentreert zich rond drie schavotscènes: Hester Prynne moet op het schavot staan met de rode letter A van *adulteress* duidelijk zichtbaar op haar kleding. Tijdens de andere schavotscènes bekent dominee Dimmesdale zijn schuld. Van alle overspelromans is *De rode letter* het eigenaardigst, omdat de roman met geen woord rept over het eigenlijke overspel en het verhaal pas een jaar na het gebeuren begint.

H6. Remorse

Thérèse Raquin (1868), de eerste roman van Emile Zola, gaat ook over overspel. De echtgenoot wordt vermoord. In een laatste krachtsinspanning bijt hij zijn belager in de hals. Het litteken blijft prikken en steken. Het is de lichamelijke en letterlijke vertaling van de wroeging, de *re-mords* (opnieuw bijten). De afschuwelijke wond op Dimmesdales borst vervult dezelfde rol als de bijtplek in de hals van de moordenaar. Alleen wordt Dimmesdales wond niet van buitenaf toegebracht. De wroeging knaagt zich een weg van binnen naar buiten. Hawthorne suggereert dat de wond ontstaat door Dimmesdales identificatie met het lijden van zijn minnares op dezelfde manier als de wonden van gestigmatiseerden zich openen door identificatie met het lijden van Christus.

H7. Roman uit 1850

De rode letter is een roman uit 1850. Hawthorne kiest het perspectief van Ralph Waldo Emerson, de leider van de filosofische beweging van het transcendentalisme. Volgens Emerson is het menselijk bestaan een pad omhoog naar de verlichting. De mens moet instituties als kerk, school en staat de rug toekeren. Pas dan kan hij zich transformeren tot hogere bewustzijnsvormen. *De rode letter* illustreert deze leer. Hester en Dimmesdale ondergaan een verlichtende metamorfose doordat ze zich afkeren van de puriteinse gemeente. Hesters overspel is een *fortunate fall*. Hester ontwikkelt zich tot een zelfstandige vrouw en wijst vooruit naar een tijd (1850) waarin de emancipatie werkelijkheid wordt.

H8. Roman uit 1640

Maar *De rode letter* is ook een calvinistische roman uit 1640. Het wereldbeeld wordt gedomineerd door zondeval, schuld en boete en doet denken aan romans van Kafka en Dostojewski. Hawthorne was gespleten. Enerzijds sympathiseerde hij met Emerson, anderzijds met de puriteinen. Hij stamde af van steile en hardvochtige kolonisten. Zijn gevoelens ten aanzien van hen, een mengsel van afkeer

en bewondering, zijn ambivalent. Alles in *De rode letter* is ambivalent. Mensen en dingen hebben een goddelijke en een duivelse zijde. De positieve of negatieve waarde slaat voortdurend om als een blad aan de boom. De roman is een muntje dat op de rand balanceert. Vier van de vijf keer valt het naar de kant van het kwaad. *De rode letter* is een zwart-romantische correctie op de al te blijmoedige boodschap van Emerson. De roman dankt zijn sombere pracht aan Hawthornes duistere wereldbeeld, dat maar hier en daar doorschoten wordt door een straaltje licht.

Literatuur

The Scarlet Letter, Nathaniel Hawthorne, ed. Seymour Gross, Norton & Company, New York and London 1988 (1961) (1849)

Buell, Lawrence, *Emerson*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2003

Emerson, Ralph Waldo, 'Nature', 'The Divinity School Address', in: *The collected Works of Ralph Waldo Emerson I*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1971

James, Henry, *Partial Portraits*, London 1919

Melville, Herman, Hawthorne and His Moses, in: *The Harper American Literature*, I. Harper & Rowe, New York 1994

Miller, Perry, *The New England Mind. The Seventeenth Century*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1971 (1939)

Miller, Perry, *The New England Mind. From Colony to Province*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1953

Zola, Emile, *Thérèse Raquin*, Garnier-Flammarion, Parijs 1970 (1868)

College 3. Gustave Flaubert: *Madame Bovary*

H9. Realisme

Madame Bovary geldt als het meesterwerk van het realisme. Maar wat betekent dat? Het betekent niet dat het verhaal echt is gebeurd. Het betekent dat de idealen van de romantiek worden vernietigd. In *Madame Bovary* draagt Flaubert de romantiek te grave. De ironie wil dat Flaubert een romanticus was die zijn romantische idealen in diverse romans botvierde. Hij schreef *Madame Bovary* om zijn romantische neiging te onderdrukken. Het resultaat was dat hij noch in romantiek, noch in realisme geloofde. Flaubert was een nihilist. *Madame Bovary* is een boek over niets.

H10. Het groteske

Madame Bovary steunt op groteske contrasten. Hoge geestelijke waarden zoals Liefde, God en Dood die tijdens de romantiek met hoofdletters werden geschreven, komen in botsing met laaglichamelijke details die vooral te maken hebben met eten en spijsvertering. Het groteske is het belangrijkste procédé met behulp waarvan Flaubert de romantische idealen te gronde richt. Hij geeft dit procédé een typisch Flaubertiaanse, nihilistische functie.

H11. Bovarysme

Wat bedoelen we als we zeggen dat we van iemand houden? We denken dat we onze liefde richten op onze geliefde. In feite richten we onze liefde op de voorstelling die we van onze geliefde hebben. Dit kleine maar wezenlijke verschil is een bron van vele misverstanden. We hebben het over *realisme* als de afstand tussen onze voorstelling en de werkelijkheid klein is (maar ze kan nooit afwezig zijn). We hebben het over *idealisme* als de afstand tussen onze voorstelling en de werkelijkheid groot is (maar ze kan nooit absoluut zijn). Het liefdesleven van Emma Bovary kan met een kruisje worden aangegeven in hokje negen van de tienpuntsbalk die van idealisme naar realisme loopt. Dat bedoelen we wanneer we het over Bovarysme hebben.

H12. Spleen en Ideaal

Emma Bovary is ziek. Aanvallen van diepe neerslachtigheid wisselen af met periodes van euforie. Tegenwoordig zou Emma worden gediagnosticeerd als een *borderliner*. De ontwikkeling van Emma's ziekte valt samen met de ontwikkeling van haar liefdesleven. Het grondpatroon van Madame Bovary vertoont frappante overeenkomsten met *Les Fleurs du Mal* van Charles Baudelaire. De cyclische relatie tussen spleen (melancholie) en ideaal in *Les Fleurs du Mal* is identiek aan die in *Madame Bovary*. In beide werken is melancholie de springplank tot de droom. Emma Bovary is de heldin van de verbeeldingskracht.

Literatuur

Madame Bovary, Gustave Flaubert, Garnier, Parijs 1961 (1856)

Ajac, Bernard, 'Flaubert' in: *Littérature française 7*, Arthaud, Parijs 1985

Baudelaire, Charles, 'Madame Bovary', in *Oeuvres complètes II*, Gallimard 1976. pp.76-86

Buuren, Maarten van, *De Boekenpoeper. Het groteske in de literatuur*, Van Gorcum, Assen 1982

Rey, Pierre-Louis, *Madame Bovary de Gustave Flaubert*, Galimard, Parijs 1973

Rousset, Jean, 'Madame Bovary ou le livre sur rien', in *Forme et signification*, Corti, Parijs, 1963, pp.109-134

College 4. Lev Tolstoj: Anna Karenina

H13. Realisme

Tolstoj is onovertroffen in de karakterisering van personages. Alles wat zijn personages denken, zeggen en doen is psychologisch en sociologisch gemotiveerd. Tolstoj geeft dezelfde karakterstructuur aan leden van eenzelfde familie. De drie gebroeders Lewin zijn stuk voor stuk utopisten; ze communiceren moeizaam met andere mensen, vooral met vrouwen. De overstelpende vitaliteit van de Oblonski's (Stepan en zijn zuster Anna Karenina) wordt getemperd door schuld en schaamte. Deze tegenstrijdige gevoelens uiten zich bij broer en zus in een stralende glimlach die hen als leidmotief overal vergezelt. Tolstoj's realisme berust op deze psychologische en sociologische motivering.

H14. Tweeluik: het land

Anna Karenina is een tweeluik waarin de geschiedenissen van Anna (stadsleven) en Kitty (landleven) tegenover elkaar worden gesteld. Het tweeluik steunt op een ideologie, waarvan de grondslag wordt

gevormd door arbeid en grond. Arbeid is uitsluitend boerenarbeid. De grond is bron van alle leven. Arbeid is zorg voor de grond. Op deze economische onderbouw verheft zich een sociale bovenbouw die zijn ideale uitdrukking vindt in de boerengemeenschap of *mir*. Het metafysische sluitstuk van Tolstojs ideologie is het geloof in een god die samenvalt met de gemeenschap en de cyclus van leven en dood. Tolstoj beroept zich op Rousseau en diens navolgers, Proudhon en Henry George. Tolstojs ideologie is tegelijkertijd ultra vooruitstrevend als ultra reactionair.

H15. Tweeluik: de stad

De stad vormt de keerzijde van het land. In sociaal opzicht toont de stad een ontbinding van de gemeenschap. De levensbeschouwing van de stedeling berust op eigenliefde, een pervertering van de aan de gemeenschap gewijde liefde. De Vooruitgang (een combinatie van industriële revolutie, kapitalisme en instituties – kerk, school en staat –) is de oorzaak van deze decadentie. De stad leidt tot verenkeling en vervreemding. Tolstojs beschrijving van het schadelijke effect van de stad komt overeen met die van Walter Benjamin. De trein wordt geassocieerd met overspel en dood. De trein, met name de locomotief, is het symbool van de Vooruitgang. Door te trein te associëren met overspel en dood, onmaskert Tolstoj de Vooruitgang als een feitelijke achteruitgang.

H16. Tolstojs wraak

De reacties van Anna en Wronski op het overspel zijn volstrekt onwaarschijnlijk. Anna voelt zich verpletterd door een ondraaglijke schuld. Ze verstoot het *love child* dat uit haar relatie met Wronski wordt geboren. Ze veroordeelt zich tot een dood die ze aan zichzelf voltrekt. Deze reacties zijn volstrekt onrealistisch als we onder realisme de overeenkomst tussen roman en werkelijkheid verstaan. *Anna Karenina* is realistisch, maar dan in de zin van een literaire bouwwerk. De geniale literaire constructie doet vergeten dat de handeling geen weerspiegeling is van de werkelijkheid, maar van Tolstojs ideologie. Anna gaat te gronde, niet door haar verhouding met Wronski, maar door Tolstojs onbarmhartige moraal.

Literatuur

Anna Karenina, Lev Tolstoj, vertaling L. Reedijk, L. J. Veen, Amsterdam 1990 (1877)

Benjamin, Walter, 'Über einige Motive bei Baudelaire', in: Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften I*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1980 (1938)

Langeveld, Arthur en Weststeij, Willem G., *Moderne Russische Literatuur: van Poesjkin tot heden*, Pegasus, Amsterdam, 2005

Reve, Karel van het, *Geschiedenis van de Russische literatuur*, Van Oorschot, Amsterdam, 1985

Tolstoj, Lev, *What then must we do?*, Oxford University Press, 1925

Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class*, Houghton Mifflin, Boston, 1973 (1899)

College 5. Theodor Fontane: Effi Briest

H17. Klassieke tragedie

Het leven van Effi Briest verloopt als een klassieke tragedie. Effi is 17 jaar oud als ze wordt uitgehuwelijkt aan de twintig jaar oudere Instetten. Daarmee wordt de kiem gelegd voor een conflict dat zich in de loop van het huwelijk ontwikkelt. Effi vereenzaamt en raakt vervreemd van haar omgeving. Ze krijgt een verhouding met majoor Crampas. Dan verhuist het gezin naar Berlijn. Door een stom toeval ontdekt Instetten jaren later Crampas' brieven aan Effi. Dan neemt de geschiedenis een beslissende wending. Instetten doodt Crampas in een duel. Effi wordt uit de samenleving verstoten. Het laatste bedrijf, de catharsis, gaat over Effi's boetedoening en dood. Overigens speelt het conflict zich niet af tussen Effi en Instetten, maar tussen Effi en Instetten aan de ene kant en de openbare orde aan de andere kant.

H18. Realisme

Fontane omzeilt de hoogtepunten van de geschiedenis. Hij vertelt niets over het huwelijk, de geboorte van Effi's dochter, Effi's overspel, haar dood. Hij beperkt zich bij al deze gebeurtenissen tot voorspel en naspel. De gebeurtenissen zelf ontbreken. Het centrum van de roman is leeg. Fontane leidt de aandacht af naar zijdelingse details: in plaats van het overspel toont hij hoe Effi's hand zich opent, in plaats van Effi's zwangerschap en de geboorte van haar dochter toont hij de wieg naast haar bed, in plaats van Effi's ziekte en dood beschrijft hij de grafplaat met haar naam. Fontane gebruikt een stijlfiguur, de metonymia, die kenmerkend is voor het realisme.

H19. Symbolisme

De roman bevat veel toespelingen op spiritisme. Effi beschikt over mediamieke eigenschappen die haar in contact brengen met de geesten van overledenen die in haar huis rondspoken. Spiritisme is een tijdverschijnsel dat serieus werd genomen aan het eind van de XIXe eeuw. Het is een veelgebruikt motief in het symbolisme. Fontane combineert dit symbolistische motief met realistische kenmerken. Effi Briest is een prachtig voorbeeld van symbolistisch realisme.

H20. Orde van het discours

Er worden veel toespraken gehouden in *Effi Briest*. Ze markeren de momenten waarop personen - of een verandering in hun status - worden ingeschreven in de openbare orde (huwelijk, doop, ambtsaanvaarding, promotie). De openbare orde manifesteert zich als een 'orde van het discours'. Hoe hoger iemands sociale positie, hoe fijnmaziger de regels van deze orde. De dwang van de orde spitst zich toe op het moment dat Instetten de brieven ontdekt en zich gedwongen voelt Crampas uit te dagen tot een duel. Hij stort zijn vrouw, zijn dochter en zichzelf in het ongeluk. Aan het eind van haar leven heeft Effi vrede met de gang van zaken. De tragische gebeurtenissen waren onvermijdelijk, vindt ze. Vindt de lezer dat ook?

Literatuur

Effi Briest, Theodor Fontane, Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1976 (1895)

Michel Foucault, *L'ordre du discours*, Gallimard, Parijs, 1979 (1970)

College 6. Louis Couperus: Eline Vere

H21. Neurose

Eline Vere lijdt aan een neurose in de toenmalige betekenis van het woord: een overspannen zenuwstelsel. Volgens de 19e-eeuwse medici kon een aantal oorzaken leiden tot 'overzenuwing' of neurose. Al deze oorzaken vinden we terug bij Eline: erfelijkheid (Eline erft haar neurose van haar vader), vrouwelijkheid (vrouwen zijn vatbaarder voor neurose dan mannen), geestelijke indrukken (Eline houdt van romans en van opera), stadsleven (neurose is een Haagse kwaal) en samenhang met verwante ziekten uit het neurosecomplex (Eline lijdt aan tuberculose en waanzin).

H22. Temperamenten

Volgens de medici werd iemands temperament bepaald door een mengsel van bloed en zenuwen. Het evenwicht kon op twee manieren worden verstoord: door een overmaat aan bloed (sanguinisch temperament) of een overmaat aan zenuwen (neurose). De interactie tussen temperamenten dicteerde de manier waarop relaties tussen mensen tot stand kwamen. Emile Zola ontwikkelt in zijn romans een relationele 'syntaxis': tegengestelde temperamenten trekken elkaar aan, gelijksoortige temperamenten stoten elkaar af. Couperus ontwikkelt een afwijkende syntaxis. Bij hem trekken gelijksoortige temperamenten elkaar aan, tegengestelde temperamenten stoten elkaar af. In hoeverre projecteert Couperus zijn eigen geaardheid op de partnerkeuze van zijn personages?

H23. Degeneratie – regeneratie

Degeneratie is het angstbeeld van het *fin de siècle*. Families die in de tweede generatie tot volle bloei zijn gekomen, verzwakken in de derde generatie en sterven uit in de vierde. Dat is het beeld van de grote familieromans uit die dagen: *De Rougon-Macquart* van Emile Zola, *Buddenbrooks* van Thomas Mann, *De boeken der kleine zielen* van Couperus. Eline Vere toont de degeneratie van de familie Vere. In de klassieke familieromans wordt alles in het werk gesteld om degeneratie tegen te gaan. De familie regeneert door jong bloed toe te laten stromen. Dit gebeurt niet in *Eline Vere*. De familie sterft uit, maar Couperus regeneert in de figuur van St. Clare.

H24. Decadentie

Eline Vere gaat maar voor de helft over Eline. De andere helft gaat over de lotgevallen van vijf andere families in de Haagse *high society*. Alle aandacht gaat uit naar de huwelijken, want deze vormen de motor achter de sociale dynamiek. Sommige families (De Woude) bewegen zich via een huwelijk naar het centrum van de macht, andere (Verstraeten, Van Raat) handhaven zich daarin, nog andere families (Fereijn, Vere) worden eruit verdreven. De constructie van de roman is contrapuntisch. Hoofdstukken over de huwelijksprikelen van de vijf families wisselen af met hoofdstukken over Elines toenemende vereenzaming en dood. De hoofdstukken over Eline geven blijk van de angst van de negentiende-eeuwse burger voor degeneratie en decadentie. De andere hoofdstukken zijn een regeneratieve, anti-decadente reactie. Ze tonen het herstel van de sociale orde.

Literatuur

Eline Vere, Louis Couperus, in: Louis Couperus, Verzamelde Werken I, Van Oorschot, Amsterdam 1975 (1889)

Bastet, Frédérique, *Louis Couperus. Een Biografie*, Querido, Amsterdam, 1987

Buuren, Maarten van, *Literatuur en temperament*, oratie, Utrecht 1989

Buuren, Maarten van, 'De anatomische les', in: *Feit en Fictie* I, 1, 1993, pp.39-53

Buuren, Maarten van, 'Een barst waardoor het kwaad de ziel binnendringt. Hysterie en literatuur in de 19e eeuw', in *De Revisor* 1991/6, pp.30-49

Jonghe, Frans de, *Eline Vere bij de psychiater*, Araminth Uitgevers, Bloemendaal, 1994

Klein, M. & Ruys, H., *Over Eline Vere van Louis Couperus*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1981

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Sandro Ligtenberg (Utrecht, maart – juni 2008)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2008 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 951 2
NUR 612, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.